

תפילת תשלומין לעוסק בפעילות מבצעית

הקדמה:

גדולה ועצומה היא מעלת התפילה, בה משליך האדם את כל טרדות והבלי העולם, ועומד לפני בוראו לשפוך שיחו. בכך מתגלה נטייתה ושאיפתה התמידית של נשמתו, המתרפקת על דודה בלי שום הפסק כלל. מלבד מה שמבקש האדם חפצי ליבו בתפילה, עוד הוא מעורר רוחו וקובע במחשבתו כי ה' יתברך הוא האדון הטוב והמטיב לכל, ושאין לפניו שום מונע ומעכב מלקיים בקשתו, לכן אמרו חכמינו 'הלוואי שיתפלל אדם כל היום כולו'. כשנאנס האדם ולא התפלל בזמן הקבוע לכל תפילה, תיקנו לו שישלים את תפילתו בזמן התפילה הבאה, וה' הטוב, בכל עת ובכל רגע ישמע זעקתנו אליו, 'לא ינום ולא יישן שומר ישראל'.

שאלה: האם חיילים שעסקו בפעילות מבצעית מעלות השחר עד צהרי היום, ובשל כך נבצר מהם מלהתפלל תפילת שחרית, מחויבים להתפלל אחר תפילת מנחה תפילת תשלומין?

א. מקור הדין

נאמר בגמרא:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד א:

אמר רב מרי בריה דרב הונא בריה דרבי ירמיה בר אבא אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל ערבית - מתפלל בשחרית שתיים, שחרית - מתפלל במנחה שתיים... איבעיא להו (נשאל בבית המדרש): טעה ולא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שתיים? אם תמצא לומר טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים - משום דחד יומא הוא (יום אחד הוא), דכתיב 'ויהי ערב ויהי בקר יום אחד', אבל הכא (כשהחסיר תפילת מנחה) - תפלה במקום קרבן היא, וכיון דעבר יומו בטל קרבנו; או דילמא (שמא), כיון דצלולת רחמי היא - כל אימת דבעי מצלי ואזיל (כיוון שעיקר ענין התפילה הוא בקשת רחמים, כל זמן שירצה יכול להתפלל) - ? תא שמע: דאמר רב הונא בר יהודה אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל מנחה - מתפלל ערבית שתיים, ואין בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו.

רש"י מסכת ברכות דף כו עמוד א:

אם תימצי לומר - כלומר: אם תשיבני בשאלתי ממה שאמרנו טעה ולא התפלל ערבית וכו'.

וכיון דעבר יומו בטל קרבנו - ואינו מקריבו ביום אחר אם זמנו קבוע, כגון: מוספים של כל יום ויום.

וכן נפסק בשולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קח סעיף א-ב:

טעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתיים: הראשונה מנחה, והשנייה לתשלומין... טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים: הראשונה ערבית, והשנייה לתשלומין; טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שתיים: הראשונה שחרית, והב' לתשלומין.

ב. אנוס

בהמשך, הקשתה הגמרא על דברי רבי יוחנן:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד א:

מיתיבי (מקשים): 'מַעֲזָתָא לֹא יוֹכֵל לְתַקֵּן וְחֶסְרוֹן לֹא יוֹכֵל לְהַמְנוֹת'; מעות לא יוכל לתקן - זה שבטל קריאת שמע של ערבית וקריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית; וחסרון לא יוכל להמנות - זה שנמנו חביריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם! - אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: הכא במאי עסקינן - שבטל במזיד (ולכן אינו יכול להשלים). אמר רב אשי: דיקא נמי דקתני (יש לדייק כך בדברי הברייתא שאמרה): 'בטל' ולא קתני טעה - שמע מינה.

❖ חשוב, מי נחשב אנוס לעניין זה?

הרמ"ה (רבי מאיר הלוי אבולעפיה, מחכמי ספרד בדורו של הרמב"ן) כתב שלעניין נזיקין, אף שוכח נחשב כאנוס. והסיק הנימוקי יוסף מכך לעניין תפילת תשלומין. נקדים תחלה את דברי הגמרא:

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף כב עמוד א - כג עמוד א:

ר' יוחנן אמר: אשו משום חציו (המדליק אש והלכה והזיקה, חיובו כאדם היורה חץ והזיק, שהוא עצמו עשה המעשה), וריש לקיש אמר: אשו משום ממונו (כמו שורו ובורו שהזיקו)... מאי בינייהו (מה הנפקא מינה)? איכא בינייהו, לחייבו בארבעה דברים (נזק, צער, ריפוי ושבט). למאן דאמר משום חציו חייב, ולמאן דאמר משום ממונו פטור).

וביאר הרמ"ה מדוע אין הדבר דומה למי שהחזיק אבן בחיקו ונפלה, שפטור מארבעה דברים:

נימוקי יוסף מסכת בבא קמא דף י עמוד ב:

לא דמי (לא דומה הדבר) להיותה אבן מונחת לו בחיקו ושכח ועמד ונפלה, דפטור מד' דברים, דהתם לא מצינן למימר (שהרי שם איננו יכולים לומר) אפילו תחילתו בפשיעה כלל, דאי בתר שעת הנחה אזלינן (שאם נלך לפי השעה שבה הניח האדם את האבן בחיקו) - כיון שיכול להזהר בה בההיא שעתא לא פושע הוא, ואי משום דשכח - **אנוס הוא לגבי שכחה**... [עד כאן דעת] הרמ"ה ז"ל... ולפירוש הרמ"ה ז"ל נראה לי ברור, דמי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה - שאינו נקרא מזיד ופושע, אלא הרי הוא בכלל 'טעה ולא התפלל', שמתפלל שתיים לתשלומין...

אולם, הנימוקי יוסף עצמו הסתפק בדבר:

נימוקי יוסף שם:

ומיהו (אמנם), לענין תפלה יש לחוש יותר (שאין לו תשלומין), מפני שאמרו חז"ל (שבת דף ט ב): 'לא ישב אדם לפני הספך סמוך למנחה, שמא יעבור (זמן המנחה)', וכיון שזה אינו רשאי לומר אני אעשה ולא אעבור כשעושה הרי הוא כפושע, כך נראה לי.

הבית יוסף הכריע בדבר:

בית יוסף אורח חיים סימן קח:

ודבריו הראשונים עיקר דלא מיקרי מזיד **אלא כשמבטל התפילה בשאט הנפש בלי שום טירדא**.

❖ מהי סברתו של הנימוקי יוסף לחלק בין נזיקין לתשלומין?

❖ מדוע סבר הבית יוסף שיש תשלומין אף במקרה כזה?

וכן פסק בשולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קח סעיף ז-ח:

הזיד ולא התפלל תפלה אחת, אין לה תשלומין אפילו בתפלה הסמוכה לה, ואם רצה יתפלל אותה נדבה... מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה, וכן מי שהיה טרוד בצורך ממנו שלא יבא לידי הפסד, ועל ידי כך הפסיד מלהתפלל, וכן מי שהוא שָׁכּוּר ולא התפלל, כולם חשובים אנוסים, ויש להם תשלומין.

ג. העוסק בפעילות מבצעית

פסק השולחן ערוך לעניין אונס (אדם שמת לו מת, וטרם נקבר, שבמשך כל זמן זה הרי הוא פטור מכל המצוות):

שולחן ערוך יורה דעה סימן שמא סעיף ב:

מי שמת לו מת בשבת, יאכל במוצאי שבת בלא הבדלה, ולא יתפלל, ולא בבוקר קודם קבורה, ולאחר קבורה יתפלל תפלת שחרית, אם לא עבר זמנה. אבל תפלת הערב לא יתפלל, שכבר עבר זמנה. ולא דמי לשכח ולא התפלל ערבית שמתפלל שחרית שתיים, **כיון שבבילה לא היה חייב להתפלל.**

בשולחן ערוך נפסק שהעוסק בצרכי ציבור פטור מן התפילה בשעת עיסוקו:

שולחן ערוך אורח חיים סימן צג סעיף ד:

העוסק בצרכי צבור כעוסק בתורה דמי... יש מפרשים דהיינו לענין דאינו צריך לפסוק להתפלל.

על פי זה כתב הדרישה שדינו של העוסק במצוה שווה לדין האונס, ואם הפסיד תפילה בהיותו עוסק במצוה, אינו צריך להשלימה:

דרישה יורה דעה סימן שמא אות ג:

מכאן היה נראה דהוא הדין להעוסקים בצרכי ציבור וכיוצא בו בזמן התפילה, שפטור מלהתפלל, וכמו שכתב רבינו באורח חיים סוף סימן צ"ג, ומתוך העסק עבר זמן אותה תפילה, שגם כן אינו צריך להשלימה... כיון שגם כן בזמן העסק היה פטור מתפילה כמו באבלות דהכא. דמה לי פטור מכא אונס דאבלות או עסק מצוה. ולדעתי כל שכן הוא, דהא בשעת עסקו בצרכי ציבור גם כן עבד עבודת השם יתברך, ומה יתרון לבעליו כי אם ראות עיניו.

❖ מהו הדימוי בין העוסק במצוה לאונס?

הט"ז חלק על דברי הדרישה:

ט"ז יורה דעה סימן שמא ס"ק ה:

ותמה אני אם יצאו דברים אלו מפיו (של הדרישה), דהא כל שהוא אונס מקרי (נקרא) פטור מתפלה, ובהדיא אמרו באונס דמתפלל אחר כך שתיים... ותו דכתב בתרומת הדשן במי שהיה טרוד אצל הפקיד מחמת חוב, ולא היה יכול להיפטר אלא אם כן בהפסד ממון, ובתוך כך עבר זמן התפלה - דמיקרי אונס, אף על גב דמחמת ממון הוא, ומתפלל אחר כך שתיים. הרי לך בהדיא אף על גב דהיה פטור באותה שעה מתפלה מחמת

טירדא דמיקרי אונס, והוא הדין נמי פטור מחמת טירדא דמצוה. ואם כן נסתרה דעת בעל הדרישה בזה בפירושו. והא דלמד דין זה מן אבילות דהכא, אין הנדון דומה לראיה, דדוקא אם הפטור בא מחמת דבר אחר דהיינו שהוא עצמו יכול להתפלל בלי שום מניעה אלא שהאבילות פוטרנו, בזה אין תשלומין אחר כך. מה שאין כן אם הפטור מחמת טירדא אין זה קרוי פטור מצד עצמו אלא אונס, דהא באמת אי אפשר לו להתפלל, דזה נקרא פטור שאין לו פנאי, והוא כמו חולה שאין יכול להתפלל, ועל זה תקנו תשלומין דמיקרי פטור מחמת אונס כיון שאי אפשר לו, כן נראה לי ברור.

❖ כיצד חילק הט"ז בין פטור עוסק במצוה לבין פטור אונס?

הש"ך בנקודות הכסף תירץ את דעת הדרישה:

נקודות הכסף סימן שמא סעיף ב:

ולא קשה מידי, דדוקא באונס שחייב מן הדין, אלא משום דאונס הוא פטור - דינא הכי (שחייב בתשלומין). אבל כשלא היה חייב מן הדין כלל, פטור אחר כך. והלכך בעסק בצרכי צבור, כיון דאינו חייב כלל מן הדין משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה. ובזה נדחו כל דבריו.

❖ לדעת הש"ך, באיזה סוג פטור אמרו חכמים שחייב להשלים תפילתו?

המשנה ברורה פסק כדעת הדרישה:

משנה ברורה סימן צג ס"ק ח:

ואינו צריך (העוסק בצרכי ציבור) להתפלל מנחה שתיים בשביל תשלומי שחרית, שכיון שבשעת חובתו היה פטור ממנה מן הדין, אינו צריך לתשלומין כלל.

אולם בסימן קח הוסיף המשנה ברורה בשם הפרי מגדים, שמכל מקום נכון שגם במקרה זה יתפלל תפילת נדבה:

משנה ברורה סימן קח ס"ק ב:

ואם עסק בצרכי צבור עיין לעיל בסוף סימן צג במשנה ברורה. ועיין בפרי מגדים בסימן זה, שכתב דנכון שגם בזה יתפלל אחר כך להשלים התפילה שחסרה לו, אך בזה יתפלל אותה בתורת נדבה ויחדש בה דבר (יבקש דבר חדש לפחות באחת מן הברכות, כדי להודיע שהיא תפילת נדבה).

ד. הלכה למעשה

א. הנאנס ולא התפלל, יתפלל בתפילה הבאה פעמיים 'שמונה עשרה', האחת לחובה הנוכחית והשניה להשלמת התפילה שהחסיר, ותמיד תהא תפילת התשלומין כנוסח התפילה הנוכחית, כגון, אם לא התפלל מנחה ביום ו', יתפלל בערב פעמיים תפילת עמידה של שבת.

ב. חייל העוסק בפעילות מבצעית מתמשכת ואין בידו להתפלל כלל, פטור מתפילה, ומכל מקום ראוי שיאמר "שמע ישראל" ו"ברוך שם כבוד".

ג. לדעת רוב הפוסקים, המנוע מלהתפלל בשל היותו עוסק במצוה במשך כל זמן התפילה, פטור מלהשלימה בתפילה הבאה.

